

İLHANLILAR DÖNEMİNDE AZERBAIJAN'IN DEMOGRAFİK YAPISI¹

Demographic Structure of Azerbaijan During The Ilkhanid Period

Gurban HÜSEYNOV²

Öz

Azerbaycan milattan önce VII. yüzyılda Sakaların bölgeye göç etmesiyle bozkır kavimlerinin yerleşim alanı haline gelmiştir. Anadolu coğrafyası dışında kalan Oğuz veya Türkmen boylarının büyük kısmı bu topraklarda yaşamaktadır. Azerbaycan sınırları içerisinde yaşayanlar da millet bakımından Türk sayılmaktadırlar. Dil bakımından da bölge halkı Anadolu Türkçesine yakın bir şive ile konuşmaktadır. Azerbaycan tarih boyunca etnik köken bakımından yeni grupların oluştuğu ve eskilerin tarih sahnesinden silindiği coğrafya olmuştur. Azerbaycan'da XIII. yüzyılın ilk yarısının ortalarında Türk nüfusu yoğunlukta idi. Nüfusun ekseriyetini Türkmenler ve Celâleddin Harzemşah ile birlikte bölgeye gelen Türkler oluşturmuştur. Moğol istilasının başlamasıyla birlikte bu Türk boyları doğu Anadolu'ya göç etmiştir. Moğol kabileleri, Avrasya'nın uçsuz bucaksız topraklarındaki göçleri sırasında, yerli halkla kaynaşmış ve anavatanlarında yaşadıkları yer adlarını göç ettikleri yerlere vermişlerdir. Bu nedenle, hem Moğolistan'da hem de Moğolların işgal ettikleri yerlerde aynı coğrafi isimlerin hala mevcut olması bir tesadüf değildir. Moğol İstilasının başladığı sürece kadar bölgeye yerleşen Türk kavimleri yerleştikleri bölgelerde çeşitli izler bırakmışlardır. Azerbaycan ve İran coğrafyasına Hülâgû Han öncülüğünde kalabalık bir orduyla gelen Moğollar, İlhanlı Devleti'nin tesis edilmesiyle bu coğrafyada yaşamaya başlamışlardır. Göçebe Moğol halkı İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın uyguladığı reformlar sonucu yerleşik yaşama geçmiş ve yaşadıkları coğrafyada yerli halkla kaynaşmışlardır. Bu süreçte yerli halk Moğollardan etkilenirken Moğollar da yerli halkın kültürünü benimsemeye başlamıştır. Azerbaycan merkezli kurulan İlhanlı Devleti zamanında Moğollar yaşadıkları yerlere kendi isimlerini de vermişlerdir. Bu açıdan günümüz Azerbaycan sınırları içerisinde birçok Moğol isimli yerleşim yeri bulunmaktadır. İlhanlılar zamanında Azerbaycan'a göç eden kabileler bölgenin Türkleşmesine katkı sağlamışlardır. Bu çalışmanın amacı Azerbaycan'ın demografik yapısını ortaya koymak ve Azerbaycan'ın Türkleşmesi konusuna açıklık getirmek olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk, Azerbaycan, Moğol, İlhanlı Devleti, Demografik yapı

Abstract

Azerbaijan became the settlement area of steppe tribes with the migration of Sakas to the region in the seventh century BC. Many of the Oğuz or Turkmen tribes that are outside Anatolian geography live on this land. Those living within the Azerbaijan borders are also considered Turkish in terms of the nation. In terms of language, the people of the region speak with a mass close to Anatolian Turkish. Azerbaijan has been a geography in history where new groups have been formed in terms of ethnicity and the ancient history has been erased from the scene. In Azerbaijan, the Turkish population was concentrated in the middle of the first half of the thirteenth century. The excerpts of the population were created by Turks and the Turks who came to the region with Celaleddin Harzemsah. With the start of the Mongolian invasion, these Turkish sizes have migrated to eastern Anatolia. The Mongolian tribes, during their migration in Eurasia's vast lands, have teamed up with the local people and given their names to places where they live in their native land. Therefore, it is not a coincidence that the same geographical names are still present both in Mongolia and in the places the Mongolians occupy. The Turkish tribations, which settled in the region until the start of the Mongolian invasion, left various traces in their settlements. The Mongols, who came to the region of Azerbaijan and Iran with a large army led by Hulâgû Han, have started living in this region with the establishment of the Ilhanlı State. The people of nomadic Mongolian Mongolian have moved on to the established life and have been mingling with the local people in their local region as a result of the reforms imposed by the Ilhanlı ruler of Gazan Han. In the process, the native people were affected by the Mongols, while the Mongols began to embrace the culture of the native people. In the time of the Azerbaijan-based Ilhanlı State, the Mongols gave their names to their respective places. In this respect, many Mongolian settlements are located within today's Azerbaijan borders. The tribes that migrated to Azerbaijan during the Ilkhanid period contributed to the Turkification of the region. The aim of this study was to reveal the demographic structure of Azerbaijan and to clarify the Turkification of Azerbaijan.

Keywords: Turkish, Azerbaijan, Mongolian, Ilkhanid State, Demographic structure

¹ Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümünde Doç. Dr. Sefer SOLMAZ danışmanlığında 2022 yılında tamamlanmış İlhanlılar Döneminde Azerbaycan başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. ORCID No: 0000-0002-3143-1984, qhuseynov@hotmail.com.

GİRİŞ

Asya steplerinde XIII. yüzyılda kurulan Moğol İmparatorluğu kısa sürede geniş topraklara yayılmıştır. Çin, Maverâünnahir, Horasan, Afganistan, İran ve Hindistan'ın bir kısmı Moğol İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiştir. Moğolların toprak genişletme siyasetleri üç kuşak şeklinde gerçekleşmiştir. İlk kuşak toprak genişletmesi Cengiz Han zamanında meydana gelmiştir. Bu süreçte Cengiz Han'ın komutanlarından Cebe ve Sebütey Noyan³ komutasındaki ordu Azerbaycan topraklarına girerek burada yağma ve katliamlarda bulunmuşlardır⁴ (Vardan, 1991). İkinci kuşak toprak genişlemesi Cengiz Han'ın oğulları zamanında gerçekleşmiştir. Bu dönem, Cengiz Han zamanından beri devam eden Hârizmşah-Moğol mücadelesi ile son bulmuştur. Azerbaycan topraklarını ele geçiren Celâleddin Hârizmşah, Ögedey Han'ın başa geçmesiyle batıya hareket eden Moğol ordularından kaçarak Anadolu topraklarında öldürülmüştür⁵. Onun ölümünün ardından Cormagun⁶ ve Baycu Noyan⁷ komutasında Azerbaycan'a giren Moğollar ilk saldırıda olduğu gibi bu kez de şehirleri yıkıp, insanları katletmişlerdir (Kiragos, 2018). Üçüncü kuşak toprak genişlemesi Cengiz Han'ın torunları tarafından gerçekleştirilmiştir. 1251 yılında Büyük Moğol İmparatorluğunun başına geçen Mengü Han (Özdemir, 2018) kendinden önceki Moğol İmparatorlarının yaptığı gibi Moğol sınırlarının genişlemesi yönünde bir siyaset izlemiştir. Kardeşlerinden Kubilay'ı Çine, Hülâgû'yü ise İsmâîlîler ve Abbâsîler üzerine göndermiştir (Cüveynî, 1998). 1253 yılında yola çıkan Hülâgû, 1256 yılında İran coğrafyasına ulaşmış ve burada birçok hükümdar ve emirlerin kendisine tabii olması ile birlikte merkeze bağlı bir devlet kurmuştur. Yakın doğu ve İran coğrafyasına giren Hülâgû Han, İslam dünyasına da ağır darbeler vurarak Azerbaycan'da hâkimiyetini sağlamıştır (Yuvalı, 2000).

Doğusunda Hazar Denizi, kuzeyinde Rusya, kuzeybatısında Gürcistan, batısında Ermenistan ve güneyinde İran bulunan Azerbaycan, Batı Asya ile Doğu Avrupa'nın kesişim noktası olan Kafkasya'da yer alan en büyük ülkedir. Çok eski bir tarihe sahip olan Azerbaycan coğrafyası, tarihin en eski devirlerinden itibaren birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapmış ve yine birçok devletin de istilasına maruz kalmıştır. Bu sebeptendir ki Azerbaycan'ın sınırları zaman zaman değişmiş ve ülke sınırları net bir şekilde çizilememiştir (Hüseynov, 2022). Sürekli değişiklik gösteren Azerbaycan sınırları, Moğol istilası döneminde doğusunda Hazar denizi olmak üzere güneyinde Zencan, Savucbulak, Uşniye şehrinin güneyi; batısında kuzey istikametine doğru Urmiye, Selmas, Hoy, Makü, Duvin, Gökçe Gölü, Tebeder Çayı, Hunan kalesi; kuzeyinde doğuya doğru Şeki'nin kuzeydoğusu, Şirvan'ın kuzeyi ve Derbend'in kuzeyi yer almaktadır (Piriyeve, 2006). Piriyeve'nin verdiği bilgilere dayanarak oluşturulan XII-XIV. yüzyıllarda Azerbaycan haritası Şekil 1'de verilmiştir.

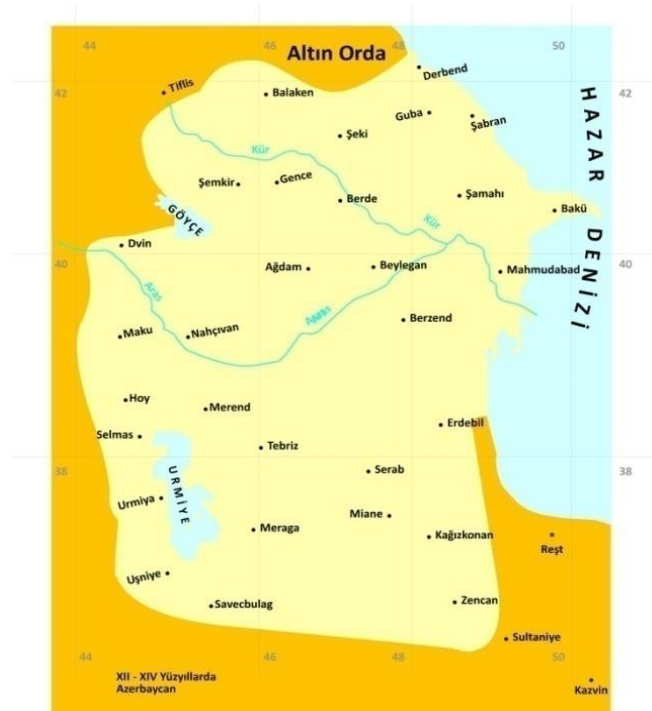
³ Cebe ve Sebütey Noyan, Cengiz Han'ın Hârizmşah Muhammed'i yakalaması için batıya gönderdiği orduların komutanlarındandır. İbnü'l-Esîr eserinde bu orduya "batıya gidenler" anlamına gelen "müteğarribe" ifadesini kullanmıştır (İbnü'l-Esîr, 1987: 327-328).

⁴ Moğolların Azerbaycan'a ilk saldırısı 1220 yılına tesadüf etmektedir (İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 332; Alizade, 1956: 95; Piriyeve, 2003: 113; Nuriyeva, 2015: 82).

⁵ Hârizmşah Muhammed'in oğlu Celâleddin Hârizmşah 1225 yılında Azerbaycan topraklarına girmiştir (Cüzcânî, 2016: 143). Moğolların geldiklerini haber alan Hârizmşahlara o sırada Tebriz'de bulunuyordu. Komşu devletlerden yardım alamayan Celâleddin çaresiz ve yalnızdı. Eyyubi Meliklerine, Halifeye ve Türkiye Selçuklu Sultanına gönderilen elçiler Moğol tehlikesine karşı birlik olmak adına onlardan yardım istese de bu istek karşılıksız kalmıştır. Celâleddin'e karşı olan güvensizlik onların yardım talebini geri çevirmelerine neden olmuştur. Muğan ve Arrân bölgesinde Moğol saldırılarına maruz kalan Celâleddin, buradan Ahlat'a yola çıkmıştır (Boyle, 1968: 334; Nesevî, 1973: 153). Son Moğol baskınından da sağ salım kurtulan Celâleddin'in ölümüyle bağlı farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar arasında gerçeğe yakın olanı onun hizmetinde bulunan Nesevî'nin anlattıklarıdır. Nesevî'ye göre Celâleddin baskından kurtulunca peşine on beş kişilik bir Moğol atlısı takılmıştır. Yolda kendisine yetişen iki Moğol'u öldürünce diğerleri ondan korkarak takip etmekten vazgeçmiştir. Kaçmaya devam eden Celâleddin tırmandığı sarp dağda eşkiya Kürtlerle karşılaşmıştır (May, 1996: 31). Burada bir eşkiya "kardeşimi bu adam öldürdü" diyerek elindeki mızrağıyla bir vuruşta Celâleddin'i öldürmüştür (Nesevî, 1973: 245-246).

⁶ 1231 yılında batıya doğru hareket eden Moğol ordusunun komutanı. Cormagun hakkında detaylı bilgi için bkn: May, 1996.

⁷ Cebe Noyan'ın akrabası olan Baycu Noyan Kafkas seferinde Cormagun Noyandan sonra ikinci komutan olarak görev yapmış ve Cormagun'un felç geçirmesinden sonra onun yerine atanmıştır (Hope, 2016: 95).

Şekil 1. XII-XIV. yüzyıllarda Azerbaycan Haritası

Bulduğu coğrafi konumu ve doğal kaynakları açısından zengin oluşu insanları en eski devirlerden itibaren barınmaları ve hayatlarını idame ettirmeleri için bu topraklara çekmiştir. Tarihi İpek Yolu üzerinde yerleşmesi, güzel doğası, tükenmez yer altı ve yer üstü zenginliklere sahip oluşu birçok milli azınlığın, etnik grubun bu coğrafyaya yerleşmesine sebep olmuştur. Böylece, Azerbaycan burada yaşayan yerel halklarla beraber, sonradan gelerek buraya yerleşen etnik azınlıkların da vatani haline gelmiş ve bu etnik unsurların birleşimi de günümüzde Azerbaycan halkı mefhumunu ortaya çıkarmıştır⁸. Doğudan batıya yapılan göçlerin önemli bir noktası olan Azerbaycan tarih boyunca çeşitli milletlere ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca buraları işgal eden devletler, birçok kavmi ve dini grubu buralara göç ettirmekle kontrollerini güçlendirmeye çalışmışlardır.

Dünya tarihini derinden etkileyen olayların başında Moğol İstilasası gelmektedir. Cengiz Han'ın Moğolları etrafına toplayarak bir imparatorluk kurması ve bunun sonucunda batıya doğru işgal hareketlerine başlamaları doğudan batıya tüm devletleri etkilemiştir. Moğollar ele geçirdikleri bölgelerde yaptıkları yağma hareketlerinden dolayı insanlar daha güvenli yerlere doğru göç etmeye başlamışlardır. Moğol zulmünü bir bakıma durduran Hülâgû Han öncülüğünde kurulan İlhanlı Devleti olmuştur. Azerbaycan merkezli kurulan İlhanlı Devleti az da olsa bölgede istikrarı sağlamıştır. Bu dönemde Hülâgû Hanla birlikte doğudan birçok Türk ve Moğol boyları da Azerbaycan coğrafyasına gelerek burada yerleşik hayata geçmiştir (Reşidüddin, 1957).

YÖNTEM

Bu çalışma, İlhanlılar döneminde Azerbaycan'ın demografik yapısını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Çalışma yapılırken öncelikle dönemin kaynakları incelenmiştir. Bu kapsamda İlhanlılar dönemi demografik yapının anlaşılması için Moğol istilasası öncesinde Azerbaycan'ın demografik yapısı da ele alınmıştır. İstila öncesi ve İlhanlı dönemi demografik yapıyı daha net görebilmek adına önce Moğol İstilasası öncesi demografik yapı ardından da İlhanlılar dönemi demografik yapı verilmiştir.

Moğol İstilasası Öncesi Demografik Yapı

Azerbaycan milattan önce VII. yüzyılda Sakaların bölgeye göç etmesiyle bozkır kavimlerinin yerleşim alanı haline gelmiştir. Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde Sakalara ait yerleşim yerleri bulunmaktadır. Bunlar arasında Tebriz'in

⁸ Günümüz Azerbaycan'ına baktığımızda bölgenin büyük çoğunluğunu Türk nüfus oluşturmaktadır. Güncel verilere ulaşılamasa da Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu 2009 nüfus verilerine göre Azerbaycan Cumhuriyeti %91,6 oranında Türk nüfusun yaşadığı bir ülkedir. Geri kalan kısmı ise çeşitli etnik gruplar oluşturmaktadır. Bu verilere dayanarak Azerbaycan'da çok az sayıda Rus, Talış, Kürt, Lezgi, Avar, Tatar, Tat, Yahudi ve Gürcüler de yaşamaktadır.

Darvaza-î Sar adlı kapısında Efrasiyabın kesik kafası defnedilmiş, Arran'da Sang-i Surah'ın Efrasiyabın son sığınağı olduğu rivayeti mevcuttur (Togan, 1986; Kürkçüoğlu, 1994). Miladi 446 yılında Azerbaycan'a gelen Hunlar'ın esas kabilesini oluşturan kavim olan Ağaçeri'ler Azerbaycan tarihinde ilk defa Türk ismi ile geçen bir kavim olarak görülmektedir (Togan, 1981). Azerbaycan'a göç eden bir diğer grup 575 yılında Kür nehrinden geçerek bölgede varlık gösteren "Sabır" veya "Savar" kavimidir (Togan, 1933).

İslamiyet'in yayıldığı dönemde Kafkasya bölgesinde bulunan Hazarlar, 700 yılında Kalmuk sahrası ve Kumuk sahili ile aşağıya doğru inerek Muğan⁹ çölüne yayılmışlardır. Hazarların rahat bir şekilde bölgeye yayılmasının başlıca sebebi Pers imparatorluğunun İslam Devleti tarafından ortadan kaldırılması sayılabilir (Resulzade, 1990). İslam dininin Azerbaycan'da yayılmasından bir süre sonra meydana gelen Bâbek isyanı¹⁰ Abbâsî Halifeliğini uzun bir süre uğraştırmıştır (Elçibey, 2013). Bölgede meydana gelen iç karışıklığın üstesinden gelemeyen Abbâsîler isyanın bastırılması için Türkistan'dan Afşin ve Boğa komutasında Türk boylarını Azerbaycan'a göndermişlerdir. Hurremilerin, Bizans ve Hazarlarla olan ilişkilerini kesmek için Türkler ilk önce Tiflis¹¹ ve Şirvan¹²'i ele geçirerek buraya yerleşmişler. Azerbaycan'a gelenler arasında Guz, Selçuk, Türkmen, Kazak, Cevanşir, Cebrail ve Kenkerli gibi Türk kabileleri bulunuyordu. Bu Türk boylarının isimleri günümüzde Azerbaycan coğrafyasında bazı bölgelerde şehir ve kasaba ismi olarak yaşamaktadır (Zeyneloğlu, 1992; Kürkçüoğlu, 1994).

Azerbaycan'ın demografik yapısına baktığımızda İslam Ordularının Azerbaycan'ı feth ettiği dönemde bölgede Hazarlar, Kıpçaklar ve Sabirler gibi Türk dilli halkların yanı sıra Tat, Taliş ve Kürtler de yaşamaktaydı (Velihanlı, 2007a: 360). Bölgede Kürtlerin varlığından İbnü'l-Esîr ve Belazurî gibi yazarlar eserlerinde bahsetmiştir. Konuyla ilgili ilk bilgiyi Belazurî vermiştir. Yazar *Fütuhu'l Büldan* adlı eserinde İslam Ordusu'nun Azerbaycan'ı fethini anlatırken Kürtlerden bahsetmiştir. Hüzeyfe b. El-Yeman komutasındaki İslam Ordusu Azerbaycan'ın merkez şehirlerinden olan Erdebil¹³'e vardığında burada şiddetli bir savaş meydana gelmiştir. Günlerce süren savaş sonucunda şehrin merzubanı, İslam Ordusu komutanı el-Yeman ile bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma şartları arasında Kürt aşiretlerin de adı geçmektedir. Belâsecan, Sebelan ve Sâtervedân Kürtlerine dokunulmaması konusunda Merzuban ile el-Yeman arasında anlaşma yapılmıştır (Velihanlı, 2007b; Belâzurî, 2013). Belâzurî'nin verdiği bu bilgiye dayanarak İslamiyet öncesinde Azerbaycan'ın Erdebil şehrinde Kürtlerin yaşadığı kesinleşmiştir. Merzuban Kürtlere dokunulmaması konusunda İslam Ordusu komutanı ile anlaşığına göre sayılarının çok fazla olduğu düşünülmektedir. Yazar bölgedeki Kürtlerin sayısı konusunda bilgi vermese de anlaşmanın içine onların da dâhil edilmesi sayılarının fazla olduğunu göstermektedir (Hüseynov, 2022).

Dönemin bir diğer önemli eseri olan el-Kamil'de Kürtlerin bölgedeki varlığından X. yüzyılda bahsedilmiştir. Müellifin verdiği bilgiler doğrultusunda X. yüzyılda Kürtler Azerbaycan'ın tamamına yayılmamışlardır. Tebriz¹⁴, Arrân¹⁵, Ani,

⁹ Mugan ya da Mugan Ovası, Hazar Denizi'nin batısında ve Aras Nehri'nin güneyinde yer alan ova. Mugan Ovası'nın bir kısmı günümüzde İran'ın kuzeybatısında ve Azerbaycan'ın da güneydoğusunda yer almaktadır. İran toprakları içerisinde kalan bölümü Erdebil sınırları içerisinde yer almaktadır.

¹⁰ Bâbek (ö. 838) liderliğinde gerçekleşen Hurremiye mezhebi isyanıdır. Azerbaycan'da faaliyetlerini gizli bir şekilde sürdüren Bâbek, isyan etmek için uygun bir zaman bekliyordu. Emîn ile Me'mun arasındaki hilâfet mücadelesi ve Emîn'in katli sonucu beklediği zamanın geldiğine inanan Bâbek, 816 yılında isyan etmiştir. Bizans seferleri ile uğraşan halife Me'mun bölgeye gereken önemi gösteremediği için Bâbek isyanı daha geniş bölgelere yayılmaya başlamıştır. 820 yılında Bâbek ile olan mücadeleye memur edilen Azerbaycan valisi Yahyâ b. Muâz da başarısız olunca onun yerine bir biri ardına İsâ b. Muhammed, Züreyk b. Ali, Muhammed b. Humejd et-Tûsî, Abdullah b. Tâhir, Uceyf b. Anbes ve Ali b. Hişâm göreve getirilmiştir. Azerbaycan valiliğine atanan bu görevlilerin hiç birisi Bâbek isyanının bastırılmasında başarı sağlayamayınca Mu'tasım'ın halifeliği döneminde Türk asıllı komutan Afşin, 835 yılında vali olarak görevlendirilmiştir. Afşin'in bölgeye vali olarak atanmasının ardından yine bir Türk komutan olan Boğa el-Kebîr de ona yardım etmesi için Azerbaycan'a gönderilmiştir. İsyani bastırmak için Azerbaycan'a gönderilen bu iki Türk komutanın izlediği savaş politikası sonucunda 837 yılında Bezz kalesi düşmüş ve ardından kaçmaya çalışan Bâbek yakalanarak 838 yılında Samarra şehrinde idam edilmiştir. Babek hakkında detaylı bilgi için bkn: Nefisi, 1990: 85; Yıldız, 1991: 376; Turan, 2001: 170-174; Çelik, 2006: 95-106; Bünyadov, 2007: 203-210; Elçibey, 2013: 24-26.

¹¹ Tiflis, çok büyük, mamur, hürrem, nimetleri bol olup iki suru bulunan bir şehirdir. Gürcistan'ın doğu kesiminde Kür (Kura) nehrinin dağlar arasında açtığı dar ve dik yamaçlı vadide nehrin iki yakasında yer alır. Şehrin adı kaynaklarda Tphilisi ve Tbilisi şeklinde geçer. Bu isim 1936'dan sonra Tbilisi olarak değiştirilmiştir. Şehir hakkında detaylı bilgi için bkn: Aydın, 2012: 150-153.

¹² Eski dönemlerde Albanya veya Aran'ın bir kısmını teşkil eden ve halk arasında Ahvan diye adlandırılan Şirvan, Kür nehri, Kafkas sıradağları ve Alazan çayı arasında yer alır. Şirvan hakkında detaylı bilgi için bkn: Aydın, 2010: 204-206.

¹³ Deniz seviyesinden 1505 m. yükseklikte, Savalan (Sabalan) dağ silsilesinin eteklerindeki platoda kurulmuş bir şehirdir. Erdebil hakkında detaylı bilgi için bkn: Aliyev, 1995: 276-277.

¹⁴ Kazvîni, Tebriz'i Kubbetü'l-İslam olarak isimlendirmiş (Kazvîni, 1990: 85). Azerbaycan'ın en meşhur şehirlerindedir. Mamur ve güzel olan bu şehrin tuğladan sağlam duvarları vardır. Oranın içinden birkaç tane nehir geçer. Oranın etrafını bağlarla çevrelemiştir. Moğollar h. 618 yılında burayı viran etmişler ahali sulh istemekle ve vergi ödemekle şehri savaştan kurtarmıştır (Hamevî, 1983: 705). Marko Polo, Tebriz hakkında şu malumatı verir: "Tebriz şark ile garbin ortasında şarktan gelip garba giden yolun üstünde; büyük bir pazardır. Hindistan'dan, Bağdat'tan, Musul'dan Hürmüz'den nice tacirleri gelip mal alıyorlar. Yalnız doğudan değil Venedik ve Cenova'dan da pek çok tacir geliyor buraya. Tebriz'de yerli mamuller, bu bölgede imal edilmiş yapılmış mallar kadar dış ülkelerden ithal edilmiş nadide mallar da satılıyor, bulunuyor. Hele kıymetli taşlar bakımından doğunun en ileri gelen şehirlerinden biridir. Tebriz tacirler için bir cennet adeta, tatlı kârlar diyarı. Yalnız halkı oldukça karışık, her cins ve dinden insan yaşıyor burada. Birbirleriyle uyuşan da var uyuşmayan da. Ermeniler, Ortodokslar, Hıristiyanlar, Katolikler, Müslümanlar... Daha niceleri yaşıyor Tebriz'de. Tebriz halkı

Merâğa¹⁶ ve Duvin şehirlerinde yoğun bir Kürt nüfusu görülmektedir (İbnü'l-Esîr, VIII. 1987). İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgilere göre Kürtler bu bölgeye güneyden göç etmiştir. Eserde yer alan kayda göre Musul ve çevresindeki Hezbaniyye Kürt aşireti Hamdanilere yenilerek savaştan kaçmış ve aşiretin yarısı Azerbaycan'a göç ederek kurtulmuşlardır (İbnü'l-Esîr, VI. 1987). Bu olay sonrasında Azerbaycan'da meydana gelen bazı siyasi oluşumlar içerisinde bulunan Kürtler önemli görevlerde bulunmuşlardır. Bunlardan birisi Azerbaycan valisi İbn Ebi's-Sac'ın ordu komutanının Deysem b. İbrahim el Kürdî adlı bir Kürt olmasıdır (İbnü'l-Esîr, VII. 1987). Bunun dışında bölgede Kürtlerin sayısının artarak güçlendiklerine dair kayıtlar da mevcuttur. 960-961 yılında Azerbaycan hâkimi Cestân b. Merzubân ile kardeşi İbrahim b. Merzubân arasında yaşanan iktidar mücadelesinde Kürtler de rol oynamıştır. Bölgedeki Kürt aşiretlerinin İbrahim b. Merzubân tarafına geçmesi sonucunda hâkimiyet mücadelesini de o kazanmıştır (İbnü'l-Esîr, VII. 1987; Velihanlı, 2007b).

Hamdanilerle olan mücadeleyi kaybederek Azerbaycan'a göç eden Hezbaniyye aşireti nüfus olarak büyük Kürt aşiretlerinden olmuştur. Hatta Azerbaycan'a gelen Hezbaniyye aşiretinin kendilerinden önce bölgeye gelen Arapları da asimile ederek Kürtleştirdikleri görülmektedir. Kürtleşen Arap kabilelerinden birisi de Revvadî aşiretidir. Azerbaycan'ın güneyine hâkim olan Revvâdîler¹⁷ Arap asıllı Kürtleşmiş bir kabile olarak bir süre hüküm sürmüşlerdir. Selçukluların bölgedeki artan siyasi ve askeri gücü karşısında dayanamayan Revvâdîler Selçuklulara boyun eğmişlerdir. Revvadî hükümdarı Ebu Mensur Vehsudan, Tuğrul Bey adına hutbe okutarak Selçuklu Devleti'ne ve Tuğrul beye bağlılığını bildirmiştir. 1071 Malazgirt zaferinden sonra da Revvadî aşiretinin ismine rastlanmamıştır. Revvâdîler Azerbaycan'ın güneyinde yaşarken kuzeyde de bir diğer Kürt aşireti olan Şeddadi Hanedanlığı hüküm sürmüştür. Şeddadiler¹⁸ menşe bakımından Kürt oldukları kaynaklarda zikredilmektedir (Velihanlı, 2007b). Duvin merkezli kurulan bu Kürt Hanedanlığı, Berde¹⁹ ve Gence²⁰ gibi Azerbaycan'ın önemli şehirlerini ele geçirmişler. Ermenistan'ın Bagratuni Hanedanlığı ile kız alıp veren Şeddadiler daha da güçlenmiş ve bölgede Bizans ile çarpışmalara girişmişlerdir (Bezer, 2010). Ermenilerle yakın ilişkiler içinde bulunmaları onları nüfus bakımından güçlendirmiş olsa da diğer taraftan da asimile olmuşlardır. Bu asimile sonucunda zamanla çocuklarına bile Ermeni isimleri vermeye başlamışlar. 1030 yılına gelindiğinde Ermeni ve Gürcü baskılarına dayanamayan Şeddadiler zayıflamış ve bir süre sonra tarih sahnesinden silinmişler.

Revvâdîler döneminde Selçuklu Devleti de güçlenmeye başlamıştır. 1028 yılından sonra yaklaşık 2000 Oğuz ailesi Revvadî hükümdarı olan Vehsudan'ın (1020-1059) onay vermesi üzerine Azerbaycan topraklarına yerleşmiştir (Piriyeve, 2006; Velihanlı, 2007b; Mehmetov, 2009; Recebli, 2013). 1040 yılı Dandanakan zaferinin ardından Selçuklu Devleti'nin başkenti Rey şehrine taşınmıştır. Bu değişikliğin ardından Tuğrul Bey (1040-1063), amcasının oğlu Kutalmış'ı Hazar kıyılarının, diğer amcasının oğlu Hasan ile kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Yakuti'yi de Azerbaycan topraklarının fethi için görevlendirmiştir. Bunun yanı sıra Selçuklu ailesinden olan İbrahim Yınal da Azerbaycan'a gönderilmiştir (Kürkcüoğlu, 1994; Sevim, 2000; Yınanç, 2013; Bedirhan, 2014).

Azerbaycan'da XIII. yüzyılın ilk yarısının ortalarında Türk nüfusu yoğunlukta idi. Nüfusun ekseriyetini Türkmenler ve Celâleddin Harzemşah ile birlikte bölgeye gelen Kânlı Türkleri oluşturmuştur. Moğol istilasının başlamasıyla birlikte bu Türk boyları doğu Anadolu'ya göç etmiştir (Sümer, 1957).

Selçuklular döneminde Türkmenler Azerbaycan'ın Arran ve Muğan bölgelerine yerleşerek bölgenin Türkleşmesine ve Azerbaycan halkının oluşumuna katkı sağlamışlar. Azerbaycan'da Türkmenler dışında Kıpçaklar'ın da varlığı göze çarpmaktadır. Bunun dışında Kara Hitaylar'ın Türkistan bölgesine hâkim olmasıyla bölgeden göç etmek zorunda kalan

---

ticaret ve el sanatlarıyla geçimini sağlıyor, nefis ipekli kumaşlar dokuyorlar burada; hem de bol miktarda kumaş dokunuyor" (Marko Polo, 1980: 27-28).

¹⁵ Kür ve Aras nehirleri arasında yer alan Arrân'ın kuzeyinde Şirvan ve Şekî, güneyinde İrmîniye ve Azerbaycan, güneydoğusunda ise Mugan vardır. Eski Yunan ve Romalılar devrinde Albania adı verilen bölge Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra Arrân (Errân) adını almıştır. Arrân hakkında detaylı bilgi için bkn: Özyayın, 1991: 394-395.

¹⁶ İran'ın kuzeybatısındaki Urmiye gölünün yakınında ve Sehend dağının güney eteklerinden geçen Sâfi akarsuyunun kenarında kurulmuş ortaçağ şehridir. Merâğa hakkında detaylı bilgi için bkn: Özgüdenli, 2004: 162-163.

¹⁷ Azerbaycan ve İran'ın kuzey batısında X. yüzyılın başları ile 1071 yılları arasında hüküm sürmüş bir hânedan olan Revvâdîler hakkında detaylı bilgi için bkn: Tomar, 2008: 36-37.

¹⁸ Kürt asıllı olan Şeddadiler, Sâlârilere devletin iyice zayıflamasını fırsat bilerek 971 yılında Gence şehri ele geçirerek bağımsız Şeddadiler devletini kurmuşlardır. (Heyet, 2009: 211; Erdal, 2010: 121-122; Şerifli, 2013: 219-221; Recebli, 2013: 127-131; Nuriyeva, 2015: 9-10).

¹⁹ Beşinci iklimde yer alan mezkûr şehir İskender-i Rumî tarafından yapıldı. Kubâd b. Firûz Sâsânî oranın imaretini yeniledi. Büyük bir şehir olup çok fazla nimete sahiptir. Şehirdeki kestane ve fındık diğer yerlerden daha fazladır. Büyük ve nimetleri bol olan bir şehirdir. Çok fazla meyveye sahiptir. Şehirde beyaz dut ağaçları kâindir. Bu şehirden çok fazla ipek kaldırılır. İyi katırlar, boya kökü ve kestane vardır. Şehrin eski ismi Yunan kaynaklarında Partav olarak yazılmıştır. Eski Araplar zamanında bu şehir son inkılâptan önceki Rus idari taksiminde takriben Gence şehrine denk geliyordu. İslam devrinde Arrân'ın merkezi bu şehir idi. Daha önceleri küçük bir kasaba iken bunu Araplar büyütmüşlerdir. X. yüzyılda Azerbaycan ve Kafkasya'nın ötesinde bundan başka büyük bir şehir daha yoktu. İran ve Horasan'da yalnız Rey ve İsfahan şehirleri Berde'den büyük sayılıyordu. Kazvîni, 1990:105.

²⁰ Kazvîni Gence için "İran'ın şehirlerinden birkaçı hepsinden daha yüksek; iklimi daha iyidir Arrân'da Gence, Horasan'da Merv ve Tus böyledir" der. Kazvîni, 1990: 105.

Karluk ve Kanglı gibi bazı Türk toplulukları da Azerbaycan'a yerleşmişler (Kayhan, 2008). Türk dilini konuşan bu kabileler Azerbaycan'a yerleştikten sonra buradaki diğer Türk dilli kabilelerle kaynaşarak bölgede siyasi açıdan da üstünlüğü ele geçirmişlerdir.

BULGULAR

Bulgular bölümünde kaynaklardan elde edilen verilere göre İlhanlılar döneminde bölgeye göç eden Moğol ve Türk kabileler hakkında bilgi verilmiştir.

İlhanlılar²¹ Döneminde Demografik Değişim

Azerbaycan, tarih boyunca etnik köken bakımından yeni grupların oluştuğu ve eskilerin tarih sahnesinden silindiği coğrafya olmuştur. Azerbaycan'ın Türkleşmesi konusunda en önemli çalışma Zeki Velidi Togan tarafından yapılmıştır. Bu konuda bir diğer önemli çalışma Faruk Sümer tarafından kaleme alınmıştır. Faruk Sümer "Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış" adlı makalesinde bu konuyu Selçuklu, Moğol ve Moğol Sonrası dönemler olmak üzere üç başlık altında ele almıştır. Selçuklu dönemini Azerbaycan'ın Türkleşmeye başlaması, ikinci dönem gelişme ve sonuncu dönem de Türkleşmenin tamamlanması olarak vurgulamıştır (Sümer, 1957).

Moğol istilası öncesi Şirvan istisna olmak kaydıyla Azerbaycan nüfusunun büyük çoğunluğunu Türk dilli halklar oluşturmuştur (Bünyadov, 1986). Sadece Arran bölgesinde 100.000 Türk süvarisi bulunuyordu (Alizade, 1956). Nesevî'nin eserinde ifade ettiği gibi Arran'daki Türkmenleri bir araya toplasalar karınca yığını gibi gözükürdü (Nesevî, 1973). Bu dönemde Azerbaycan'da Türkmenlerin yanı sıra Fars dilli, Dağıstan halkları ve Alban kabileleri yaşamıştır. Derbend ülkesinde 70 millet yaşıyordu ve bunların her birinin kendi dili vardı (Piriyeve, 2003).

Hülâgû Han'ın batı seferi esnasında onunla birlikte birçok Moğol-Türk kabilesi gelmiş ve onların büyük çoğunluğu işgal edilmiş topraklara yerleşmişler. Göçebe yaşamdan yerleşik hayata geçen bu kabileler ilk başlarda sosyal, ekonomik ve dini açıdan yerli halkla zorluklar yaşamış olsalar da zamanla bu sıkıntılar giderilmiştir. Bu konuda detaylı bilgi veren Reşîdüddin, Hülâgû Han'la birlikte gelen bu kabilelerden Oyrat, Kurlaut, Bergut, Mankgut ve Yisut kabilelerinin İlhanlı Devlet yönetiminde önemli kademelerde yer aldığını anlatmıştır (Reşîdüddin, 1957). Reşîdüddin'in yazdıklarından da görülüyor ki Hülâgû Han'la birlikte gelen birçok kabileler İlhanlı yönetimi altındaki topraklara yerleşmişler. Merâga ve Tebriz'in başkent olması ve ardından da Karabağ bölgesinin İlhanlıların yaylak bölgesi olması dolayısıyla bu akınların merkezi Azerbaycan olmuştur. Bu süreçte yirmiden fazla kabile Azerbaycan bölgesine gelerek burada yerleşik hayata geçmiştir (Geybullayev, 1981). Sulduz-Çobani, Celâyiri, Kurgan, Sekait, Kinkit, Curait, Sunit, Tangkut, İldurkin, Uryankgat, Ongut, Tatar, Hertekan, Oyrat, Cirkın, Tamgalık, Dolan, Alar, Elet ve Uran kabileleri yerleşik hayata geçerek Azerbaycan'da yaşamlarını devam ettiren kabileler idi. Bu kabilelerin Azerbaycan bölgesinde yaşadıkları coğrafi yer adlarından da anlaşılmalıdır. Azerbaycan'ın Han-Çobanlı, Celayir, Kurgan, Sumqayıt, Güngüd, Corat, Zunut, Tangıt, Elciqan, Uriyad, Ongutlu, Tatar, Tatarlı, Hartagan, Aratkend, Çirkın, Damgalı, Dolanlar, Alar ve Elet isimli yerleşim yerlerinde bu kabilelerin izleri görülmektedir (Geybullayev, 1981). Bunların yanı sıra Budat, Bayat, Kaçar, Avşar ve Kumani kabileleri de Azerbaycan'a yerleşmişler (Ağayev, 1984).

Hasan Veliyev'in görüşüne göre İlhanlılar döneminde 200.000 Türk ailesi İran bölgesine göçmüştür (Veliyev, 1993). Cavad Heyet ise bu sayının çok daha fazla olduğunu bildirmiştir. Onun fikrine göre 2 milyon Türk göç ederek İlhanlılar döneminde bölgeye yerleşmişler. Bu gelenlerin büyük çoğunluğu Azerbaycan coğrafyasında yerleşik hayata geçmiştir (Heyet, 1993). O dönem için 2 milyon belki de biraz abartılmış olabilir fakat Hasan Veliyev'in belirtmiş olduğu 200.000 kişinin göç etmesi normal karşılanabilir.

İlhanlılar döneminde Türk dilli halkların Azerbaycan'a göç edip burada yerleşik hayata geçerek yerli halkla kaynaşması etnik yapıya da etki etmiş ve Türkçe konuşan nüfusun artmasına yol açmıştır. Faruk Sümer'in de belirttiği gibi Olcaytu ve Ebu Said dönemleri Azerbaycan halkının Türkleşmesi konusunda en parlak dönemini yaşamıştır (Sümer, 1957). Bu dönemde özellikle Çobani ve Uygur kabileleri devletin önemli kademelerinde görevler almıştır. XIV. yüzyılda İlhanlı Devleti'nde önemli yer tutan Türkler Azerbaycan'da merkezi konumda idiler. Önemli devlet yazışmaları Arapça, Farsça ve Türkçe yapılıyordu (Piriyeve, 2003).

İlhanlılar döneminde Azerbaycan'ın demografik yapısı Ermeni yazarlar tarafından tek taraflı olarak ele alınmıştır. Kuzey Azerbaycan ve Arran halkının Türk olmayan kabilelerden oluştuğunu iddia etmektedirler. Buna örnek olarak da Abaka Han zamanında Arranda meydana gelen bir isyan örnek verilmiştir. Babayan adlı Ermeni yazar 1276 yılında Arran'da

²¹ İlhan ifadesi Türkçe bir kelime olup il+han kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. İl: tabi, han: mülk, yani "Tabi mülk" anlamına gelir. İlhan unvanının tarihi seyri için bkn: Reuven, 1991. Abdulkadir Yuvalı da bu kelimenin bölge hükümdarı anlamına geldiğini kaydetmiştir. Geniş bilgi için bkn: Yuvalı, 2000: 102.

meydana gelen isyanı Ermeni köylülerin çıkardığını söylemiştir (Babayan, 1969). Onun bu görüşüne araştırmacı Alizade eleştirel bir makale ile cevap vermiştir. İsyanın ortaya çıktığı zaman kefeneye sarılarak Abaka Han'ın karşısına çıkan isyanın başında bulunan şahsın nasıl Ermeni olabileceğini soran Alizade'ye bu konuda bir cevap gelmemiştir (Alizade, 1971). Bu konuda bir diğer makale Japon bilim adamı Seiichi Kitagawa tarafından kaleme alınmıştır. Moğollar döneminde Gürcistan ve Ermenistan bölgesini araştıran yazar Moğol istilası öncesinde Azerbaycan bölgesinde Türk nüfus olmadığını ve Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve İslamlaşmasının İlhanlılarla başladığını belirtmiştir (Kitagawa, 1983). Tarihi kaynaklara bakıldığında Kitagawa veya Babayan'ın yazdıkları iddialarının gerçeği yansıtmadığı görülmektedir. Azerbaycan'ın Türkleşmesi sürecini ele aldığımızda kaynakların bu konuda yazdıklarını da ortaya koymaya çalıştık. Moğol istilası öncesi Azerbaycan nüfusunun Türklere oluştuğu ve bu oluşumun İlhanlılar zamanında tamamlandığı kaynaklarda verilen bilgilere dayanarak anlatıldı. Ermeni yazarların Türklere ilgili kaleme aldıkları eserlerde onların iddialarının subjektif olduğu ve tarih biliminin objektiflik ilkesiyle bağdaşmadığı görülmektedir. Ermeni yazarlar kaleme aldıkları eserlerde hissi bir yaklaşımda bulunarak arka planda Türklere karşı olan nefret duygularını bu şekilde ifade etmişlerdir. Babayan da eserini yazarken Türklere karşı olan duygularından dolayı Ermeni yanlısı yazılar yazmış olabilir. Muhtemelen Kitagawa da Kuzey Azerbaycan'ın Türkleşmesi konusunda sadece Babayan'ın eserini baz alarak çalışma yapmıştır. Çünkü her iki yazarın da yazdıkları kaynakların verdiği gerçeklikten uzaktır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Avrupa ile Asya'nın kesişim noktası olarak bilinen Kafkasya coğrafyasında bulunan Azerbaycan, tarih boyunca doğudan batıya göç eden Türk kavimlerine ev sahipliği yapmıştır. Bu topraklara gelen toplulukların bazıları batıya doğru göçe devam ederken bazıları da yerleşik yaşama geçmiştir. Orta Asya coğrafyasında yeni Türk devletleri kurulmaya devam ettikçe bölgede tutunamayanların batıya göçleri sürekli devam etmiştir. Bu açıdan Azerbaycan topraklarına da tarihin her döneminde doğudan yeni yeni Türk kavimleri gelmeye devam etmiştir. Bu makaleyi kaleme alırken amacımız Azerbaycan coğrafyasına doğudan göç ederek yerleşen Türk kavimlerini tespit etmektir. Süreç ilerledikçe ve okuma çalışmaları devam ettikçe yukarıda da zikredildiği gibi bu bölgeye çok fazla Türk kavminin yerleştiğini öğrenmiş olduk. Bu açıdan makale başlığında da belirtildiği gibi belli bir dönemi ele alarak bu süre zarfında Azerbaycan'a yerleşen kavimler ele alındı. Amacımız İlhanlılar döneminde Azerbaycan'a göç eden Türk kavimlerini belirlemek olmuştur. Çünkü Azerbaycan'ın Türkleşmesi bu kavimlerle başlamamış olsa da onlar bölgenin Türkleşmesinde önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu açıdan dönemin kaynak eserleri incelenerek İlhanlılarla birlikte Azerbaycan'a gelen kavimler belirlenmiştir.

Azerbaycan'a gelerek burada yerleşik hayata geçen Türk dilli kavimler aynı zamanda bölgenin Türkleşmeye başlamasını da sağlamıştır. Bu bağlamda en önemli olay Selçuklu Devleti'nin kurulması ve Azerbaycan'a fetih amaçlı gelmeleri olmuştur. Selçukluların bölgeye gelmesi Azerbaycan'ın Türkleşmesini hızlandırırken kısa süre sonra Moğolların batıya doğru yayılmacı harekâtı doğudan batıya Türk göçlerini de hızlandırmıştır. Moğol İstilasının başlamasıyla birlikte Azerbaycan topraklarına Uygur, Kıpçak ve Halaç gibi Türk grupların gelip yerleştiğini görüyoruz. Bu grupların Azerbaycan coğrafyasında yerleşik hale geçmesiyle birlikte bölge halkı ile kaynaşmış ve kavimler arasında kültür alışverişi yaşanmıştır. İlhanlılar öncesinde Azerbaycan coğrafyasına göç eden Türk dilli kavimler olmuştur. Bu kavimler bölge halkının Türkleşmesini kademeli olarak başlatan kavimler olarak kabul edilebilir. Azerbaycan'ın Türkleşmesini İlhanlı Devletiyle ilişkilendiren Ermeni ve Japon araştırmacılar muhtemelen bu süreci göz ardı ettiklerinden büyük bir yanılığa düşmüşlerdir. İlhanlılar döneminde bu topraklara Türk kavimleri gelmeye başlamış olsalar da bu süreçte gelen kavimler yerleştikleri bölgelerde yine Türk kültürü ile karşılaşmışlardır. Azerbaycan'ın Türkleşmesi İlhanlılarla başlamamış olabilir ama bu sürecin önemli safhalarından biri olarak kabul edilebilir. Kaynaklardan elde edilen verilere bakıldığında sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Azerbaycan'da çok daha önceden başlayan Türkleşme, İlhanlılar zamanında en üst seviyeye ulaşmıştır.

EXTENDED SUMMARY

DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF AZERBAIJAN DURING THE ILKHANID PERIOD**INTRODUCTION**

Founded in XIIIth century, the Mongolian Empire seized China, Maveranuehir, Horasan, Afganistan, Iran and part of India in a very short time period. As a result of Mongolian raids that spanned three generations, the Empire's borders were extended. First raids that were conducted were led by Gengiz Khan's commanders Jebe and Subutai Noyan. Armies under their command entered Azerbaijan and committed plunder and massacres (Vardan, 1991). The second generation of land expansion that was started by the sons of Genghis Khan ended with the Kharzemshah-Mongolian conflict. At this point, Jalaludin Kharzemshahs, who seized Azerbaijan, established his authority in the region and fought against the Mongols. After Ogodey Khan's ascension to power, threat from Jalaludin Kharzemshah was no longer present. After Ogodey Khan's death, Mongolian armies, under the command of Chormaqan and Bayju Noyan, also committed plunder and massacres in Azerbaijan (Kiracos, 2018: 35). Although the second generation Mongolian raids were carried out by the sons of Genghis Khan, the third generation raids were carried out by his grandchildren. In 1251, Mengü Khan became the Khan of Great Mongol Empire (Ozdemir, 2018), and he followed previously established tradition and continued the border expansion policy. He sent his brothers Kubilay to China and Hulagu upon Ismailies and Abbasids (Juvaini, 1998). In 1253, Hulagu started his conquest and finally in 1256, he has reached Iran and with the regional rulers submitting to him, he created a centralised state. Hulagu, who conquered Near East and Iran, has also devastated the Islamic world and took control of Azerbaijan (Yuvali, 2000).

Azerbaijan is a country in the region of South Caucasus and is located in the western side of the Caspian Sea and also shares borders with Russia in the North, Georgia in North-West, Armenia in the West and Iran in the South. Throughout history, Azerbaijani borders were attacked by many states. As a result of this, Azerbaijan's borders had constantly changed in the past and exact borders of Azerbaijan have not been permanently established (Huseynov, 2022). At the time of Mongolian invasion, the continuously changing borders of Azerbaijan were stretching from the Caspian Sea on the east; Zencan, Savucbulak, south of the city of Usniye in the south; Urmiye, Selmas, Hoy, Maku, Duvin, Gokce Lake, Tebeder Stream, Hunan fortress in the west and northwestern regions; to northeast part of Sheki, north of Shirvan and north of Derbend in the north and northeastern region (Piriyev, 2006). When Mongolian invasions began, Azerbaijan had her fair share of invasions. In the first Mongolian attacks, people were killed and homes were burned down. Mongolian tyranny was, in a sense, stopped by the Ilkhanate State, which was founded by Hulagu Khan. Ilkhanate State was created mainly on Azerbaijani lands, and they managed to bring some stability to the region. During this time period, together with Hulagu Khan, a lot of Turkic and Mongolian tribes came and settled in Azerbaijan (Rashid ud-Din, 1957).

METHOD

Since the subject of the study is the demographic structure of Azerbaijan during the Ilkhanate period, it is necessary to first look at the demographic structure before the Ilkhanate. After the demographic structure of the region before the Ilkhanids is fully understood, the demographic change that took place in the region after the establishment of the Ilkhanate State can be ascertained.

The Agacheri, which was the main tribe of the Huns who came to Azerbaijan in 446 A.D. before Islam, are seen as the tribe that uses a Turkish name for the first time in the history of Azerbaijan (Togan, 1981). Another group that migrated to Azerbaijan is the "Sabir" or "Savar" people, who crossed the river Kur in 575 and established a presence in the region (Togan, 1933). During the period when the Islamic Armies conquered Azerbaijan, Turkish-speaking peoples such as Khazars, Kipchaks and Sabirs lived in the region, as well as Tat, Talysh and Kurds (Velihanlı, 2007a). There were also migrations to the region during the period of the Revvadi State, which was established in Azerbaijan. In that, during the period of Revvadi, the Seljuk Turks also began to consolidate power. After the year 1028, about 2000 Oghuz families settled in the territory of Azerbaijan upon the approval of Vehsudan (1020-1059), the ruler of Revvadi (Piriyev, 2006; Velihanlı, 2007b; Mehmetov, 2009; Recebli, 2013).

FINDINGS

Before the Ilkhanate State established dominance in the region, Turkish-speaking peoples formed the vast majority of the population in Azerbaijan, except for Shirvan (Bunyadov, 1986). There were 100,000 Turkish cavalry in the Arran region alone (Alizade, 1956). As Nesevi stated in his work, if they gathered the Turkmens in Arran together, they would look like “a pile of ants” (Nesevi, 1973). As a result of the defeat of the Kharzemshahs to the Mongols during the first period of the Mongol invasion, they also began to move rapidly to the west since there were no strong state that could stand against them. As a result of this invasion, the Mongolians approved the establishment of a state under the leadership of Hulagu Khan to strengthen their dominance in the region. Hulagu Khan, the founder of the Ilkhanate State established in Azerbaijan and Iran regions, came to the region with a very large army. Due to Meraga and Tabriz being capitals and the Karabakh region becoming the highland region of the Ilkhanids, the main target of these raids was Azerbaijan. The vast majority of the Mongolians who established the state by occupying the territory of Azerbaijan settled in these lands which they occupied. It is also known that the Oyrat, Kurlaut, Bergut, Mankgut and Yisut tribes, who came with Hulagu Khan, took part in important levels in the Ilkhanate State administration (Rashid ud-Din, 1957). During this period, more than twenty tribes came to the Azerbaijani region and settled there (Geybullayev, 1981). Sulduz-Chobani, Jalayiri, Kurgan, Sekait, Kinkit, Curait, Sunit, Tangkut, Ildurkin, Uryankgat, Ongut, Tatar, Hertekan, Oyrat, Cirkin, Tamgalik, Dolan, Alar, Elet and Uran tribes were the tribes that continued their lives in Azerbaijan after settling down. It is also understood from the names of the geographical locations that these tribes lived in the Azerbaijan region. Traces of these tribes can be seen in the settlements of Azerbaijan named Khan-Chobanlı, Celayir, Kurgan, Sumqayıt, Gungud, Corat, Zunut, Tangit, Elciqan, Uriyad, Ongutlu, Tatar, Tatarlı, Hartagan, Aratkend, Cirkin, Damgalı, Dolanlar, Alar and Elet (Geybullayev, 1981). In addition to these, the Budat, Bayat, Qajar, Avshar and Kumani tribes also settled in Azerbaijan (Agayev, 1984). During the Ilkhanid period, the Turkic-speaking peoples migrating to Azerbaijan and settling there and also merging with the indigenous people also affected the ethnic structure and led to an increase in the Turkish-speaking population. As we can see, during the period of the Ilkhanid State which was established in Azerbaijan, there was a lot of migration to these lands and these tribes settled here. The most brilliant period of Turkification of the Azerbaijani region was experienced during the times of the Ilkhanate rulers Olcaytu Khan and Abu Said Khan (Sumer, 1957). Because the number of people who came to the region during this period was very high compared to the period before them.

The demographic structure of Azerbaijan during the Ilkhanate period was examined unilaterally by Armenian authors. They claim that the people of Northern Azerbaijan and Arran are composed of non-Turkic tribes. A rebellion that occurred in Arran during the time of Abaka Khan was given as an example of this statement (Babayan, 1969). Another article on this topic was written by the Japanese scholar Seiichi Kitagawa. He investigated the region of Georgia and Armenia during the Mongolian period and stated that there was no Turkish population in the Azerbaijan region before the Mongolian invasion and that the Turkification and Islamization of Azerbaijan began with the Ilkhanids (Kitagawa, 1983). When looking at historical sources, it is seen that the claims of Kitagawa or Babayan do not reflect the truth.

CONCLUSION

As new Turkish states continued to be established in Central Asia, the migration of those who could not manage to live in the region continuously migrated to western regions. Because of this, new Turkish tribes continued to arrive at the territory of Azerbaijan from the east in every period of history. While writing this article, our aim was to identify the Turkish tribes who migrated from the east and settled in Azerbaijan. As we continued our progress and reading studies, as mentioned above, we learned that a lot of Turkic peoples settled in this region. Because of this, as mentioned in the title of the article, the tribes who settled in Azerbaijan during this period were discussed within the confinements of a certain time period. Our aim has been to identify the Turkic tribes who migrated to Azerbaijan during the Ilkhanate period. Because although the Turkification of Azerbaijan did not begin with these tribes, they assumed an important role in the Turkification of the region. In this respect, the source works of the period were examined and the tribes who came to Azerbaijan together with the Ilkhanids were identified. While the arrival of the Seljuks in the region accelerated the Turkification of Azerbaijan, the expansionist operations of the Mongolians to the west accelerated the Turkic migrations from the east to the west. With the beginning of the Mongol Invasion, we can see that Turkic groups such as Uighurs, Kipchaks and Halachs came and settled in the territory of Azerbaijan. With the settlement of these groups in Azerbaijan, they merged with the people of the region and there was an exchange of culture between the tribes. Before the Ilkhanids, there were Turkish-speaking tribes who migrated to Azerbaijan. These tribes can be considered as the tribes that gradually initiated the Turkification of the people of the region. Armenian and Japanese researchers who associate the Turkification of Azerbaijan with the Ilkhanate State have, probably, made a big mistake because they have ignored this process. Although Turkish tribes began to come to these lands during the Ilkhanate period, the tribes who

came in this time period, again, encountered Turkish culture in the regions where they settled. Looking at the data obtained from sources, as a result, we can say that Turkification, which began much earlier in Azerbaijan, reached the highest level during the time of the Ilkhanids.

KAYNAKÇA

- Ağayev, Q. D. (1984). Dannie Etnotoponimii o Rasselenii Turkoyazıknık Plemen v Azerbaydjane XI-XV vv. *Etniçeskaya Onomastika*, 12(3), 143-150.
- Aliyev, S. M. (1995). Erdebil. *İslam Ansiklopedisi* C. 11. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 276-277.
- Alizade, A. A. (1956). *Soşialno-ekonomiçeskaya i politiçeskaya istoriya Azerbaydjana XIII-XIV vv.* Elm Neşriyat.
- Alizade, A.A. (1971). Reformatorski Vozzreniya i Obşnost Vzgyadov po Ekonomiçeskim Voprosam Mejdu Nizama al Mulkom, Raşid ad-Dinom i Muxammedom Naxçivani (XI-XIV vv.). İzv. An Azerb. SSR. *SİFP*, 2, 38-54.
- Aydın, M. (2010). Şirvan. *İslam Ansiklopedisi*, C. 39. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 204-206.
- Babayan, L.O. (1969). *Soşialno-ekonomiçeskaya i Politiçeskaya İstoriya Armenii v XIII-XIV veka.* Moskova.
- Bedirhan, Y. (2014). Selçuklu Türkmenlerinin Kafkasya ve Kafkas Elleriyle Münasebetleri. *Turkish Studies*, 9(4), 165-185. doi:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6766>.
- Belâzurî, (2013). *Fütuhu'l Büldan Ülkelerin Fetihleri* (Çev. M. Fayda). Siyer Yayıncılık.
- Bezer, G. Ö. (2010). Şeddâdiler. *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 409-411.
- Boyle, J. A. (1968). *The Cambridge History Of Iran V. 5 The Seljuq And Mongol Periods.* Cambridge At The University Press
- Bünyadov, Z. (1986). Neskolko Zameçaniya po Povodu Etniçeski Proçessov v Şirvane (do pervoy treti XIII veka). *DAN Azerb. SSR*. XL(4), 70-74.
- Bünyadov, Z.-Velihanlı, N. (2007). Babekin Başçılığında Xalq Azadlıq Müharibesi. Z. Bünyadov (Ed.), *Azerbaycan Tarihi (III-XIII Esrin I Rübü)* içinde (s. 203-211). Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası.
- Cüveyni, A. M. (1998). *Tarihi Cihan Güşa.* (Çev. Mürsel Öztürk). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Cüzcani, M. S. (2016). *Tabakat-ı Nasiri. moğol istilasına dair kayıtlar.* (Çev. Mustafa Uyar). Ötügen Yayınları.
- Çelik, S. (2006). Abbâsiler döneminde Hurremiye mezhebi ve Bâbek isyanı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(15), 95-106.
- Elçibey, E. (2013). Babek ve Azerbaycan direniş hareketinin ilk dönemleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 4(8), 23-45. doi: 751/99070.
- Erdal, Z. (2010). Büyük Selçuklular Öncesi Kafkaslardaki Beylikler: Şeddadiler. V. *Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 121-137.
- Geybullayev, Q. A. (1981). Mongolski toponimi v Azerbaydjane. *SİFP*, 3, 74-80.
- Hamavi, Y. (1983). *Mudjam al-Buldan (Svedeniya Ob Azerbaydjane)* (Mücem-ül Buldan, Azerbaycan hakkında Bilgi). Elm Neşriyat.
- Heyet, C. (1993). Türklerin Tarih ve Medeniyetine Bir Bakış. *ADN*, 170-181.
- Heyet. (2009). *Azerbaycan Tarixi Uzaq Keçmişden 1870-ci İle Qeder.* Çıraç Neşriyat.
- Hope, M. (2016). *Power, politics and Tradition in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran.* Oxford University Press.
- Hüseynov, G. (2022). *İlhanlılar Döneminde Azerbaycan* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- İbnü'l-Esir, (1959). *El-Kamil fi-t Tarih.* Elm Neşriyat.
- İbnü'l-Esir, (1987). *İslâm Tarihi el Kâmil Fi't-Tarih.* (Çev. A. Ağırakça, A. Özeydin), Türkiyat Matbaacılık.
- Kayhan, H. (2008). Moğol istilası öncesi Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik yapısı hakkında. *Belleten*, LXXII(265), 889-910. doi:<http://dx.doi.org/10.37879/belleten.2008.889>.
- Kazvîni, H. M. (1990). *Zeyl-e Tarihi Guzide.* (Farsçadan Çev. M. D. Kazimov ve V.Z. Piriyeve). Elm Neşriyat.
- Kitagawa, S. (1983). Monqol Armies in Shirvan and Gurjistan. *The Annual Report on Cultural Science*, 53, 109-161.
- Kürkçüoğlu, E. (1994). Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Bakış. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1, 143-156. doi: issue/2859/39607.
- Marko Polo. (1980). *Marko Polo Seyahatnamesi* (Yayına Hazırlayan Filiz Dokuman). Tercüman Yayınları.

- May, T. (1996). *Chormaqan Noyan: The First Mongol Military Governor in the Middle East*. Master of Arts in the Department of Central Eurasian Studies Indiana University.
- Mehmetov, İ. (2009). *Türk Kafkas'ında siyasi ve etnik yapı (Eskiçağdan Günümüze Azerbaycan Tarihi)*. Ötüken Yayınları.
- Müverrih Vardan. (1991). Türk Futuhatı Tarihi (889-1269). (Çev. H. D. Andreyan). *Tarih Semineri Dergisi*, 1(1), 153-255.
- Nefisi, S. (1990). *Azerbaycan Gehremanı Bâbek Hurremdin*. Örnek Neşriyyatı.
- Nesevi, Ş. M. (1973). *Jiznoopisanie sultana Djalal ad-dina Mankburnı*. (Çev. Ziya Bünyadov). Elm Neşriyat.
- Nuriyeva, İ. (2015). *Azerbaycan Tarihi (en eski zamanlardan-XXI yüzyılın başına kadar)*. Mütercim Yayınları.
- Özaydın, A. (1991). Arran. *İslam Ansiklopedisi*, C. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 394-395.
- Özdemir, H. A. (2018). *Moğol İstilas Cengiz ve Hülâgû Dönemleri*. İz yayıncılık.
- Özgüdenli, O. G. (2004). Merâğa. *İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 162-163.
- Piriyev, V. (2003). *Azerbaycan XIII- XIV Yüzyıllarda*. Nurlan Neşriyat.
- Piriyev, V. (2006). *Azerbaycan'ın Tarihi-Siyasi Coğrafyası*. Muallim Neşriyatı.
- Recebli, Q. (2013). *Azerbaycan Tarixi Oçerkler*. Elm ve Tehsil.
- Resulzade, M. E. (1990). Kafkasya Türkleri. *Azerbaycan Dergisi*, 12, 140-147.
- Reşîdüddîn, F. (1957). *Djami at-Tavarih. Tom III*, (Rusçaya Çev. A.K. Arendea)
- Reuven, A.P. (1991). Evidence for the Early Use of the Title Ilkhân Among the Mongols. *JRAS*, 3(1-2), 353-361.
- Sevim, A. (2000). *Anadolu'nun Fethi (Selçuklular Dönemi)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sümer, F. (1957). Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış. *Bellekten*, XXI(83), 429-447.
- Şerifli, M. X. (2013). *IX Esrin İkinci Yarısı- XI Esrlerde Azerbaycan Feodal Dövlletleri*. Elm Neşriyat.
- Togan, Z. V. (1933). Azerbaycan Etnografisine Dair. *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 2(14), 48-54.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. Enderun Kitabevi.
- Togan, Z. V. (1986). Azerbaycan. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt II., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 91-118.
- Tomar, C. (2008). Revvâdiler. *İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 36-37.
- Turan, O. (2001). Bâbek. *İslam Ansiklopedisi*, C. II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 170-174.
- Velihanlı, N. (a) (2007). *Azerbaycan Tarihi III-XIII Yüzyılların ilk Çeyreği*. Elm Neşriyatı.
- Velihanlı, N. (b) (2007). *Revvadiler Dövlleti. Azerbaycan Tarihi (III-XIII esrin I. Rübü)*. Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası.
- Veliyev, B. M. H. (1993). *Azerbaycan*. Elm Neşriyat.
- Yıldız, H. D. (1991). Bâbek. *İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 376-377.
- Yinanç, M. H. (2013). *Türkiye Tarihi Selçuklu Devri*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yuvalı, A. (2000). İlhanlılar. *İslam Ansiklopedisi*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 102-105.
- Zeynalöglü, C. (1992). *Muhtasar Azerbaycan Tarihi*. Şems Matbaa.